

PROBLÉMY S URČOVANÍM VETNOČLENSKEJ PLATNOSTI V ŠKOLSKEJ PRAXI A MATURITNOM TESTOVANÍ

Peter Gregorík

Resumé: V príspevku sa zaoberáme problematikou vetnočlenskej platnosti plnovýznamových a neplnovýznamových slov. Podávame všeobecný prehľad neuralgických bodov pri určovaní vetných členov. Na konkrétnych príkladoch z maturitného testu 2014 zo slovenského jazyka poukazujeme na dôležitosť správne definovaného zadania pri vetnočlenských úlohách. Bližšiu pozornosť venujeme (ne)vhodnosti záporne definovaného zadania.

Kľúčová slova: syntax, vetný člen, vetnočlenská platnosť, jazykový systém, vyučovanie syntaxe

Abstract: The paper deals with the question of validity of autosemantic and synsematic words as sentence parts. We give the general survey into the neuralgic points of sentence parts identifying. Using specific examples from the Slovak Language School leaving examination we point out to the importance of properly defined question by tasks focused on sentence parts. We give close attention to the (in)appropriateness of negatively defined task.

Key words: syntax, sentence part, language system, syntax teaching

Úvod

Slovenský jazyk je pre niekoho nočnou morou, no pre iného božskou mannou. Vyučovanie materinského jazyka sprevádza žiakov a študentov počas celého štúdia na základných i stredných školách, ba v súčasnosti sa vyučuje už i na niektorých vysokých školách. Napríklad UCM v Trnave zaviedla vyučovanie slovenského jazyka pre nefilologické odbory od roku 2012. Ovládanie materinského jazyka tak v hovorenej, ako i písanej forme je jednou z kľúčových kompetencií pre úspešnú sebarealizáciu nielen počas štúdia, ale i po ňom. Veď nenadarmo i ľudová múdrosť hovorí, že vtáka poznáš po perí a človeka po reči. Naučiť sa správne používať a najmä využívať materinský jazyk nie je také jednoduché, ako sa na prvý pohľad zdá a ako by to mohol niekto zjednodušene interpretovať. Je to dlhodobý proces, ktorý pozostáva z viacerých krokov. Hoci v súčasnosti dominuje orientácia na komunikačné vyučovanie, čo je správne, jazyk by nemohol správne fungovať a plniť svoju funkciu bez jazykových jednotiek vytvárajúcich štruktúru vzťahov, akúsi sieť, bez ktorej by myšlienky prenesené do slov nemali pevný podklad. Systém, ktorý táto štruktúra vytvára, je parciálne členený na menšie subsystemy: fonologický, lexikálny, morfológický a syntaktický. Náš príspevok sa zaoberá otázkami syntaktického subsystemu.

Syntax v škole

Syntax možno vo všeobecnosti definovať ako jazykovednú disciplínu zaoberajúcu sa vzájomnými vzťahmi medzi vetnými členmi, resp. medzi vetami. Takéto chápanie je síce zjednodušené, keďže do vzájomných vzťahov vstupujú v syntaxi rôzne jednotky (vetný člen – vetný člen, veta – vetný člen, veta – veta, veta – polopredikatívna konštrukcia, vetný člen – polopredikatívna konštrukcia, veta – text a pod.) Syntax chápeme ako najvyššiu a najkomplexnejšiu rovinu jazykového systému. Ako píše E. Tibenská (2012, s. 23): „Syntaktická rovina ako najvyššia rovina jazykového systému má v porovnaní s ostatnými rovinami najvýraznejšiu tendenciu po ustálenosti. Súvisí to zrejme s najväčšou mierou jej systémovosti, ktorá je daná pevnými a iba pomaly sa meniacimi vzťahmi prvkov v štruktúre.“ Napriek tejto komplexnosti a ustálenosti ((a možno práve pre ne) je pre správne chápanie syntaktických javov nevyhnutná znalosť vzťahov z nižších úrovní tohto systému. Pri syntagmatickom radení vetných členov sa uplatňujú pravidlá

znelostnej neutralizácie, funkčné pozície vo vete obsadzujú lexikálne jednotky, ktoré sa vzhľadom na syntaktické vzťahy menia na morfológické tvary a pod. Syntaktická úroveň jazyka nemá len pasívny charakter tvorený syntaktickými jednotkami a pravidlami, ktorými sa jednotky riadia, ale je súčasťou aktívneho usúvzťažovania mimojazykovej skutočnosti, komunikačného zámeru a jazykových prostriedkov. K jej vyučovaniu preto treba pristupovať komplexne, ale zároveň výberovo. Ide o zdanlivé protirečenie, ktoré však treba chápať v tom zmysle, že syntax ako disciplína nevyhnutne predpokladá uvedomenie si vzťahov z iných jazykových rovín, no zároveň sa silno prejavuje prítomnosť abstraktnej zložky. Vzhľadom na to treba pri vyučovaní syntaxe prihliadať na úroveň abstraktného myslenia učiaceho sa a výberovo tomu prispôbiť stupeň náročnosti syntaktického učiva. I preto je jednou zo základných koncepcných zmien komunikačne orientovaného a zážitkového vyučovania materinského jazyka „presunutie niektorých prvkov učiva z 2. stupňa ZŠ na SŠ, napr. podstatná časť syntaktického učiva (Húsková – Hincová, 2014, s. 8). O potrebe správnej školskej interpretácie syntaktických javov svedčí i to, že vyučovaniu syntaxe sa venovali už tri zväzky zborníka Syntax a jej vyučovanie (1979, 1982, 2005). Stavom vyučovania syntaxe na slovenských základných a stredných školách sa nebudeme zaoberať, keďže je to určite rôznorodá záležitosť a líši sa na základe typu školy či jednoducho koncepcie učiteľa. Za zamyslenie sa však určite svedčia slová J. Nižníkovej (2005, s. 22): „Syntax ani v súčasnosti nie je centrom jazykového vyučovania, syntaktické učivo sa berie ako nutné zlo, ktoré žiaci (ale aj učitelia) hodnotia ako nezáživné, príliš formalistické a abstraktné, prípadne sa na niektorých stredných školách syntax celkom vynecháva.“ I náš miniprieskum so študentmi 1. ročníka učiteľstva slovenského jazyka na UCM v Trnave (ich počet bol 24) ukázal, že 22 z nich si pod vyučovaním syntaxe predstavuje rozbor vetných členov. Na tento fakt poukazuje i J. Nižníková (2005, s. 22), ktorá uvádza, že syntax sa v školskej praxi redukuje na vetný rozbor, ktorý sa robí mechanicky – lineárne – od prvého po posledné slovo vo vete bez rešpektovania zložitej viacstupňovej vetnej štruktúry. Ako príklad môžeme uviesť aktuálnu skúsenosť z vyučovania rozširujúceho štúdia slovenského jazyka, keď jedna zo študentiek – inak učiteľka slovenského jazyka – uviedla, že vzhľadom na komplikovanosť syntaktického učiva vyučujú na základnej škole vetný člen predmet tak, že je to, okrem iného, každé spojenie predložky a substantíva, hoci v skutočnosti môže ísť aj o príslovkové určenie. J. Nižníková (2005, s. 22-23) sa domnieva, že k zvyšovaniu úrovne vyučovania syntaxe neprispievajú ani učebnice, v ktorých si autori často presadzujú len vlastné či prijaté názory bez ohľadu na súčasné syntaktické myslenie. Ako príklad možno spomenúť učebnicu Slovenský jazyk pre 1. – 4. ročník stredných škôl (Hincová – Húsková, 2008), ktorú považujeme za najlepšiu na súčasnom školskom trhu na Slovensku. Na základe rozhovorov s učiteľmi slovenského jazyka sme dospeli k názoru, že učebnica je obľúbená a jej výhodou prehľadnosť, zrozumiteľnosť, no i to, že jedna kniha slúži pre všetky štyri ročníky strednej školy. Na druhej strane treba pripomenúť, že v oblasti syntaxe sa ani táto učebnica nevyhla viacerým drobným nedostatkom, ktoré mohli študentom znejasniť napríklad odpoveď na syntaktickú otázku z maturitného testu 2014, ktorou sa budeme zaoberať neskôr. Ide o definíciu skladu, ktorá uvádza, že ho tvoria len plnovýznamové slová a neplnovýznamové slovné druhy vetným členom byť nemôžu. V samotnej definícii sa nešťastne kríži lexikálna a morfológická terminológia (slovo / slovný druh) a zabúda sa na to, že v rámci slovies existujú tak plnovýznamové, ako i neplnovýznamové jednotky, čo sa v učebnici pri slovnodruhovej charakteristike slovies i uvádza. Vzhľadom na túto definíciu by napríklad vo vete *Mohol začať pracovať.* bolo vetným členom len slovo *pracovať* ako jediná plnovýznamová lexikálna jednotka. Modálne sloveso *mohol* a fázové sloveso *zачаť* by ako neplnovýznamové slová súčasťou vetného člena neboli. Podobný problém by nastal vo vete *Vykonať popravu nebolo nutné.* Formálne sloveso *vykonať* a sponové sloveso *nebolo* by sa podľa vyššie spomenutých kritérií pri vetnočlenskom rozbere neurčovali. Iným príkladom na protirečenie v rámci učebnice je začlenenie prístavku do systému vetných členov. Autorky ho najskôr uvádzajú ako siedmy vetný člen, avšak neskôr o ňom píšú, že je to voľný zhodný prívlastok vyjadrený podstatným menom (i to je otázne, o prístavok podľa nás ide aj v prípadoch ako *fajčiť, ničiť si zdravie; neveselo, roniac krokodílie slzy* a pod.) Posledná vec, na ktorú by sme chceli upozorniť, je štylistické chápanie dvojčlenných a jednočlenných viet. Ako *zlá zelina* sa v učebniciach

slovenského jazyka zakorenil mýtus, že jednočlenná veta je menejcenná vzhľadom na vetu dvojčlennú. Autorky spomínanej učebnice sú síce miernejšie a uvádzajú len to, že dvojčlenné vety sú štylisticky neutrálne a jednočlenné majú zväčša expresívny charakter. Treba však pripomenúť, že jednočlenné vety sú niekedy jedinými formami pre vyjadrenie istých jazykových obsahov (*Čká sa mi. Prišlo mi zle.*). Nemôže v nich teda ísť o príznakové použitie, keďže iný (dvojčlenný) ekvivalent ani neexistuje. Niekedy popri sebe existujú i paralelné vety líšiace sa iba členitosťou, pričom práve jednočlenná veta sa dá chápať ako bezpríznačková (*Otcovi sa čká./Otec čká.; Dnes je veterno./Dnes máme veterno.*) Domnievame sa preto, že v modernej, komunikačnej školskej praxi by sa malo viac prihliadať na funkčné využitie dvojčlenných a jednočlenných viet a nie pridávať k nim automaticky príznak neutrálnosti (dvojčlenné vety) a príznakovosti (jednočlenné vety).

Niektoré problémy pri vyučovaní syntaxe

V tejto časti práce sa venujeme niektorým problematickým syntaktickým javom. Zvolili sme si tri problémy, ktoré sme vymedzili na základe analýzy testov, ktoré vypracovalo 33 študentov 1. ročníka učiteľstva slovenského jazyka na UCM v Trnave. Problémy spojené s vyučovaním syntaxe slovenského jazyka všeobecne rozdeľujeme do dvoch skupín:

1. systémovosyntaktické,
2. komunikačnosyntaktické.

1. Pri systémovosyntaktických problémoch ide viac-menej o nesprávne chápanie syntaktických vzťahov, resp. nedostatočnú schopnosť interpretácie špecifických syntaktických javov. Vzťahy z hĺbkovej, abstraktnej úrovne jazyka si vyžadujú schopnosť abstraktnej, logickej analýzy, a zrejme aj z toho pramení nechut' a nevôľa sa nimi zaoberať. Hoci komunikačný aspekt považujeme za najdôležitejší, domnievame sa, že je potrebné venovať sa aj vzťahom v rámci jazykového systému. Ak v súčasnosti počúvame, že schopnosť uvedomovať si vzťahy medzi javmi, je u našich študentov čoraz slabšia, môže byť práve syntaktická analýza pomôckou, ako žiakov naučiť rozmyšľať. Uvádzame tri problémové javy:

a) Správne určenie syntagmy. Jedným z problémov vyučovania syntaxe je to, že hneď v prvom kroku sa pristupuje priamo k určovaniu vetných členov. Tento postup je však trochu nespoľahlivý. Podľa nášho názoru treba najskôr vetu analyzovať len na základe vzťahu medzi mimojazykovou skutočnosťou a jej jazykovým stvárnením, čo pri skladoch znamená určiť dvojice slov, medzi ktorými sa odrážajú vzťahy z mimojazykovej skutočnosti. Ako príklad uvádzame vetu: *Vystúpil z vlaku zo Žiliny.*

Prvým krokom pri analýze vety by malo byť vytvorenie logických dvojíc a ich uvedomenie, aby sa predišlo tomu, že by niekto mohol interpretovať predložkové spojenie *zo Žiliny* ako príslovkové určenie. Tak dostaneme dvojice: *on vystúpil, vystúpil z vlaku, z vlaku zo Žiliny.* Na základe toho možno v ďalšom kroku určiť vzťahy medzi členmi syntagmiem (podmet + prísudok, sloveso + príslovkové určenie, podstatné meno + nezhodný prívlastok) a vyhneme sa chybnéj interpretácii spojenia *zo Žiliny* ako príslovkového určenia, lebo príslovkové určenie nikdy nerozvíja podstatné meno. V uvedenej vete by okolnostný charakter spojenia *zo Žiliny* nevyhnutne predpokladal nadradené sloveso, teda dvojicu *vystúpil zo Žiliny*. A to je, samozrejme, nezmysel.

Ďalším príkladom je veta: *Od šiestej silno prší.*

Po vytvorení logických dvojíc *od šiestej prší a silno prší* určíme vzťahy medzi členmi syntagmiem (príslovkové určenie času + nadradené sloveso a príslovkové určenie spôsobu + nadradené sloveso). Študenti si potom ľahšie uvedomia, že vo vete nie je dvojica *ono prší*, teda že v nej nie je logická dvojica podmet + prísudok. Pri vetnočlenskom rozboře na základe formy slov je možné, že by určitý slovesný tvar *prší* zvädzal interpretovať ho ako prísudok vety.

b) Rozlišovanie morfológických a syntaktických aspektov v syntagmách. Určite sa už nejednému učiteľovi stalo, že žiak si poplietol príslovku a príslovkové určenie. Je to prirodzené, keďže i terminologicky sú si veľmi podobné (možno i preto sa niekedy nesprávne hovorí o vedľajšej vete príslovkovej, hoci zastupuje príslovkové určenie). Tento problém súvisí s tým, čo sme už spomenuli v bode a). Základom syntaktického rozboře je vymedziť logické dvojice vytvárajúce syntagmy a až v rámci nich určiť vetné členy. Tento spôsob by mohol byť cestou, ako

odstrániť tradované omyly typu predmet rozvíja prísudok. Napríklad vo vetách *Fajčiť cigarety je škodlivé. Fajčí cigarety. Zakázal nám fajčiť cigarety. Videl som ho fajčiť cigarety. Potreba fajčiť cigarety je ťažký oriešok*. Je vždy slovo cigarety predmetom, no prísudok rozvíja len v jednom prípade. Ak sa však veta rozdelí na logické dvojice, vyjde nám vždy tá istá dvojica fajčiť + predmet. Žiak si potom ľahšie uvedomí, že predmet nerozvíja konkrétny vetný člen, ale slovný druh – sloveso, ktoré je raz podmetom, potom prísudkom, predmetom, doplnkom a napokon prívlastkom. Pre správne určovanie vetných členov je teda nevyhnutné syntaktické a morfológické prepojenie. Jediným čisto syntaktickým vzťahom medzi vetnými členmi je vetotvorný akt, pri ktorom sa formálne podradený prísudok viaže na nadradený podmet, nie na konkrétny slovný druh.

c) Písanie čiarky v zložených súvetiach. Písanie čiarky sa občas chybne vníma ako čisto pravopisná otázka, a preto sa niekedy vyučuje schematickým spôsobom, napr. pred touto spojkou sa čiarka píše, pred touto spojkou sa čiarka nepíše... Tento spôsob je síce možný, ale nie správny. A v istom bode dokonca nemožný. Tým bodom sú zložené súvetia, kde povrchový prístup k písanému textu skôr či neskôr stroskotá. Zložené súvetia sú špecifickou syntaktickou jednotkou, keďže v nich treba rozlišovať nielen prirad'ovacia a podrad'ovacie vzťahy, ale aj neexistenciu vzťahu medzi vetami. Celá problematika písania čiarky sa dá redukovať do troch bodov vyplývajúcich z poznania syntaktických vzťahov:

- Ak je medzi dvoma vedľa seba stojacimi vetami v zloženom súvetí podrad'ovací vzťah, píšeme medzi nimi vždy čiarku.

- Ak je medzi dvoma vedľa seba stojacimi vetami v zloženom súvetí prirad'ovací vzťah, platia pravidlá ako pri písaní čiarky v jednoduchom prirad'ovacom súvetí.

- Ak medzi dvoma vedľa seba stojacimi vetami v zloženom súvetí nie je žiadny syntaktický vzťah, tak je táto neexistencia vzťahu vždy sprevádzaná čiarkou medzi vetami. Prakticky si to ukážeme na vete *Stretol som kamaráta, s ktorým som bol na vojne a ktorého som dlho nevidel, a šli sme spolu na pivo*. Medzi vetami *stretol som kamaráta, s ktorým som bol na vojne* je podrad'ovací vzťah a čiarka, medzi vetami *s ktorým som bol na vojne a ktorého som dlho nevidel* je prirad'ovací zlučovací vzťah a ako spájací prostriedok spojka *a*, preto tam čiarka byť nemôže, napokon medzi vetami *ktorého som dlho nevidel, a šli sme spolu na pivo* nie je žiadny syntaktický vzťah a musí medzi nimi byť čiarka.

2. Komunikačnosyntaktické problémy by mali stáť v pozornosti moderného vyučovania syntaxe. Jazyk sa dnes stáva nástrojom sebarealizácie a sebarealizácie, a preto sú správne vytvorené komunikáty – či už písané, alebo hovorené – dôležitým predpokladom úspešného človeka. Medzi syntaktické (nie obsahové) chyby patrí nesprávny slovosledu či vetosled, problémy aktuálneho vetného členenia, koherencie a konexie textov a pod.

Problematická úloha na maturite zo slovenského jazyka 2014

Náš príspevok sa týka aktuálnych problémov vo vyučovaní syntaxe. Tie sa, samozrejme, netýkajú len žiakov, ale i pedagogických pracovníkov, využívaných metód či testovania. Syntax je zložitá jazykovedná disciplína, v ktorej sa prepája komplexnosť jazykových vzťahov. Preto treba otázky a úlohy zo syntaxe pripraviť pozorne a tak, aby riešenia boli jednoznačné, keďže v syntaxi sú občas možné viaceré riešenia (napr. *Prišiel vlakom z Trnavy* – až z kontextu vyplýva, či je spojenie *z Trnavy* prívlastkom či príslovkovým určením). Už v predchádzajúcej časti textu sme spomenuli, že v maturitnom teste 2014 zo slovenského jazyka sa vyskytla otázka, ktorá, podľa nášho názoru, bola zvolená veľmi nešťastne, a to z dvoch dôvodov:

1. Študenti nemohli určiť správnu odpoveď na základe poznatkov, ktoré nadobudli na strednej škole.

2. Otázka bola stanovená záporne.

V nasledujúcej časti príspevku sa pokúsime objasniť naše výhrady. Otázka znela:

Vypíšte z nasledujúcej ukážky slová, ktoré nemajú vetnočlenskú platnosť.

Tak ťa milovali, že život dali za teba.

1. Tvorcovia testu a aj študenti určite vychádzali z toho, že vetnými členmi sú len plnovýznamové slová. Určíme si teda slovnodruhovou príslušnosť jednotlivých slov: tak (zámeno),

ŕa (zámeno), milovali (sloveso), že (spojka), život (podstatné meno), dali (sloveso), za (predložka), teba (zámeno). Odpoveď je teda veľmi jednoduchá: že a za. Avšak v kľúči správnych odpovedí to tak nie je. Podľa neho nie je vetným členom ani slovo *tak*. Hoci je zjavné, že slovo *tak* tu má odtieň vyjadrujúci v akej miere, ako silno, ako veľmi, zjednodušené intenzitu deja, autori testu ho za také, teda za plnovýznamové zámeno, nepovažujú. V tom prípade nastávajú dve možnosti: 1. *Tak* je častica alebo 2. Ide o zloženú spojku *tak – že*. Vyvrátíme jednu aj druhú možnosť. Výraz *tak* v slovenčine skutočne môže byť časticou, ale len v týchto troch prípadoch (podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 2000):

- nadväzuje na situáciu a uvádza vety s rozličnou modálnosťou; je synonymná s časticami *no, teda, nuž* (napr. *Tak vidíš, čo sa robí.*);
- uvádza výraz prinášajúci novú informáciu, je synonymná s časticami *povedzme, napríklad*: (napr. *Nebolo by zle, keby tak dačo ponúkli.*);
- má hodnotiaci význam., je synonymná s časticami *asi, napríklad*: (napr. *Tak okolo šiestej.*)

Z uvedeného vyplýva, že v žiadnom prípade nemôže ísť o časticu. Druhou možnosťou je to, že ide o súčasť spojkového výrazu. Z toho vychádzala aj Slovenská asociácia učiteľov slovenčiny. Jej pripomienku uvádzame v celom znení: „V úlohe č. 32 (test 6387) je problematické slovo „tak“, ktoré sa podľa kľúča správnych odpovedí považovalo za slovo bez vetnočlenskej platnosti. Uvedomujeme si, že v prípade súvetia ide o dvojslovný spojkový (odkazovací) výraz „tak – že“, teda sa zaraduje k spojкам, ktoré nie sú vetným členom. Klasifikácia tohto slova si však vyžaduje širší lingvistický opis, ktorého žiaci daného stupňa nemusia byť schopní, keďže je vyučovanie jazyka orientované predovšetkým komunikačne, nie na nuansy slovenskej morfológie. V danom texte sa na takúto úlohu mohla vybrať vhodnejšia veta, ktorá by nevyvolávala námietky učiteľskej (resp. žiackej) verejnosti“ (<http://saus.yw.sk/iniciativy.html>).

S učiteľmi v niečom súhlasíme a v niečom nie. Jednoznačne schvaľujeme pripomienku, že úloha mala byť zvolená vhodnejšie. Nesúhlasíme s lingvistickou charakteristikou výrazu „tak – že“. Jeden výraz nemôže byť zároveň spojkový aj odkazovací. Odkazovať môžu len zámená. Spojky sú: „Neohybné pomocné slová, ktoré bez pomoci gramatických kategórií pripojeného člena spájajú vetné členy do viacnásobných výrazov a vety do súvetí“ (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984, s. 192). Dôležitá je pre vetnočlenské určenie kategoriálna podstata slova – napr. vzťahné zámená síce stoja v pozícií spájajúcich výrazov, ale slovnodruhovo sú stále zámenami, a teda aj vetnými členmi. Paradoxne, odpoveď, ktorú vydal NÚCEM – Národný ústav certifikovaných meraní, problém vôbec neobjasňuje, naopak pôsobí zmätočným dojmom. Odpoveď uvádzame v plnom znení: „Pri otázke 32 sa očakávalo uplatnenie analogického princípu v zmysle uvedomenia si možnosti zamenenia slovosledu (*Milovali ŕa tak, že život dali za teba.*), pri ktorom sa slovo *tak* jednoznačne identifikuje ako slovo bez vetnočlenskej platnosti. Na takéto uvažovanie o jazyku nie je potrebný širší lingvistický opis, postačí logické myslenie. Podobne ako iné položky, aj táto prešla overovacím testovaním a na základe štatistickej analýzy sa ukázala ako vhodná na zaradenie do testu“ (<http://saus.yw.sk/iniciativy.html>).

Zaujímalo by nás, čo je to analogický princíp a ako súvisí slovosled s tým, či slovo má alebo nemá vetnočlenskú platnosť. Podľa nášho názoru, je alibizmus odvolať sa na logické myslenie, lebo to by v tomto prípade smerovalo k presne opačnému riešeniu. Navyše v odpovedi nie je uvedený žiadny argument, len neurčité tvrdenia. V nasledujúcich bodoch podáme náš výklad problematiky a podporné argumenty pre chápanie výrazu *tak* ako vetného člena:

1. Syntaktické kritérium. Medzi jazykovými jednotkami sa realizujú rôznorodé vzťahy. Jedným z nich je to, že na syntaktickú jednotku možno v rámci výpovede či textu odkazovať pomocou odkazovacieho zámena, ktoré má funkčne rovnaký charakter. Ide napríklad o vytýčený vetný člen: *S naším Dunčom, s tým bola zábava. Až do krvi, tak sa porúbali. Zelenou, takou farbou sa natreli.* Podobný princíp sa využíva aj v podradňovacích súvetiach, kde má odkazovacie zámeno rovnakú funkciu, ako vedľajšia veta: *Ten dostane odmenu, kto sa bude snažiť. Katka bola taká, že ju každý chválil. Ako si ustelieš, tak budeš spať. S kým sa stretneš, ten ti to ukáže. Bol len tol'ký, čo sa pod necht vliezol. Taký narástol, že je sťa valibuk.* Ako z uvedených príkladov vidno, rovnaký

princíp ako pri vzťahu adverbialného zámena *tak* a spojky *že*, sa uplatňuje aj v iných prípadoch, kde zámeno dokazuje na vedľajšiu vetu. Je pri tom jedno, či je na začiatku vedľajšej vety podrad'ovacia spojka či vzťahné zámeno. Ak by sme pripustili, že ide o dvojčlennú spojku *tak – že*, dostali by sme sa do situácie, že každé spojenie odkazovacieho zámena a spojky by bolo zloženou spojkou (*tak – že*, *taký – že*, *s takým, –že*, *takému – že*, *tak – akoby*, *taký – akoby*, *tak – čo...*), a dokonca aj každé spojenie odkazovacieho zámena a vzťahného zámena by bolo spojkou (*ten – ktorý*, *ten – s ktorým*, *taký – za akého*, *tam – kde*, *tak – ako...*) V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 678), považovanej za prácu s kodifikačným charakterom, sa uvádza: „Dost' často sa však medzivetný syntagmatický vzťah naznačuje už v rámci základného člena syntagmy súvzťahným (korelovaným) výrazom. Deje sa to pomocnými spájacími prostriedkami. Sú to zvyčajne ukazovacie zámená *ten*, *taký*, *tak*, *tu*, *vtedy*, *preto...* Tento t-ový výraz sa používa najmä *vtedy*, keď sa ešte zdôrazňuje časticou. Tak vlastne sám vzťah je významovým jadrom výpovede. Pomocný spájací výraz má vždy úlohu formálneho vetného člena.“ Toto tvrdenie sa zhoduje s tým, čo sme uviedli aj my.

2. Lexikálno-morfologické kritérium. Ako sme už uviedli, vetným členom môže byť len plnovýznamová lexikálna jednotka. Toto kritérium sa prekrýva aj s morfológickým, ako sme však spomínali, v rámci slovies rozlišuje plnovýznamové a neplnovýznamové jednotky. To sa však netýka nášho príspevku. Platí teda zásada, že každé plnovýznamové slovo je vo vete vetným členom. Krátky slovník slovenského jazyka (2003, s. 727) ako druhý uvádza tento význam slova *tak*:

2. odkazuje na príznak deja, stavu a na jeho mieru (vyjadrený obyč. vedľ. vetou; často súvzť. *t. – ako*, *ako – t.*, *t. – že*, *t. – aby*.)

Uvádzame aj jeden z príkladov: *Tak ustal, že nevládal ďalej*. Ide o rovnaký syntaktický princíp, na akom je vybudovaná aj veta z maturitného testu. V Morfológii (1966, s. 272) sa píše, že zámeno *tak* odkazuje na vlastnosť deja, na jej stupeň alebo na stav. Tvorí aj súčasť súvzťahných dvojíc *tak — ako*, *ako — tak*, *tak — že*, *tak — aby*, *tak — čo*, *tak — aký*, *aký — tak*. Jeden z príkladov: *Tak sa smial, že mu až slzy udreli do očí*. Aj tento príklad je vybudovaný na rovnakom syntaktickom princípe ako veta z testu. Ako vidno, náš predpoklad, že slovo *tak* je v tomto prípade zámeno, potvrdil tak KSSJ ako aj Morfológia.

3. Slovosled. Vrátime sa k poznámke, ktorú zverejnil NÚCEM vo vyššie spomínanej odpovedi, podľa ktorej možnosť zmeniť slovosled slova *tak* svedčí o tom, že nie je vetným členom. Podľa nás je to presne naopak. Spojky majú pevné miesto vo vete, a to medzi syntaktickými jednotkami, ktoré spájajú. Voľná premiestniteľnosť slova *tak* poukazuje vo vete na jeho príslovkový charakter. (Milovali ťa *tak* / *Tak* ťa milovali / *Teba tak* milovali). Príslovkové určenie rozvíjajúce sloveso má slovosled podmienený aktuálnym vetným členením, na rozdiel od príslovkového určenia rozvíjajúceho prídavné meno či príslovku. To má slovosled viazaný na pozície tesne pred nadradeným výrazom. V tomto prípade ide o syntagmu *milovali tak*. Zámeno *tak* vyjadruje odtieň miery, čo možno ľahko dokázať jeho nahradením: veľmi milovali, milovali až za hrob, absolútne milovali a pod.

Domnievame sa, že uvedené tri kritéria dostatočne preukázali to, že slovo *tak* je plnovýznamové adverbialné zámeno, ktoré vo vete funguje ako tzv. formálny vetný člen a odkazuje na vedľajšiu vetu, s ktorou má totožnú syntaktickú funkciu. Riešenie z kľúča maturitného testu preto považujeme za nesprávne a domnievame sa, že po kritike na uvedenú úlohu mal byť za správnu považovaná aj odpoveď bez slova *tak*.

2. Otázka bola stanovená záporne. Naším cieľom v tejto časti príspevku je poukázať na rozpory, ktoré vznikli záporným zadaním otázky v tvare: *Vypíšte z nasledujúcej ukážky slov, ktoré nemajú vetnočlenskú platnosť*. Ak by otázka bola postavená opačne, teda vypíšte vetné členy, bolo by to jednoduchšie. Vetné členy sú totiž syntaktické jednotky, ktoré vytvárajú vzťahy s inými jednotkami – teda sklady. Všetky syntaktické jednotky majú význam a formu. Forma je úzko spojená s morfológickými jednotkami. Ak by mali študenti určiť vetné členy, bolo by medzi nimi určite predložkové spojenie *za teba*, a zrejme len málokto by ako vetný člen určil len zámeno *teba*. Je to správne, lebo vzťah zámena ku konštrukcii *dali život* v tomto prípade gramaticky realizuje

práve predložka. Predložka tvorí vždy súčasť vetného člena, s ktorým sa spája. Je zrejmé, že záporne stanovenou otázkou autori testu chceli dosiahnuť to, aby študenti prepojili poznatky z lexikológie, morfológie a syntaxe, akosi však pozabudli, že veta je konštrukcia a nie spojenie izolovaných prvkov. Je pravdou, že neplnovýznamové slová samostatne nie sú vetnými členmi, avšak niektoré môžu byť súčasťou vetných členov obsahujúcich plnovýznamové slovo. Otázka z testu a očakávaná odpoveď teda nemá syntaktický, ale morfológický charakter a riešenie predpokladá len morfológické znalosti. Domnievame sa, že takto stanovené syntaktické otázky nie sú v maturitnom teste vhodné. Príklady v maturitnom teste by mali byť vybrané tak, aby nedochádzalo k nejednoznačnosti.

Záver

Syntax, jej vyučovanie a testovanie, patrí k najťažším zložkám vyučovania materinského jazyka. Hoci dominantným v jazykovom vyučovaní musí byť komunikačný rozmer, je nevyhnutné, aby sa systémové javy vyučovali skutočne s ohľadom na vzťahy v rámci jazykového systému a jeho subsystémov. Javy v jazyku nemajú náhodný a charakter a treba sa snažiť, aby „mechanické“ učenie a učenie sa bolo obmedzené na minimum.

Literatura

HÚSKOVÁ, Alexandra – Hincová, Katarína. Implementácia nových jazykovedných poznatkov do vyučovania jazyka na základnej a strednej škole. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014. 65 s.

HÚSKOVÁ, Alexandra – Hincová, Katarína. Slovenský jazyk pre 1. – 4. ročník stredných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2008. 368 s. ISBN: 978-80-10-01557-3

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana. Problémy slovenskej syntaxe a jej vyučovanie. In *Syntax a jej vyučovanie III*. Nitra: FF UKF, 2005. 204 s. ISBN:80-8050-930-1.

Morfológia slovenského jazyka. Vedecký redaktor J. Ružička. Bratislava: Veda, 1966. 895 s.

Tibenská, Eva. Slovenčina v zrkadle vnútorných a vonkajších vzťahov. Zagreb: FF press, 2012. 160 s. ISBN 978-953-175-456-9.

Jméno, adresa pracoviště

Mgr. Peter Gregorík, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry FF UCM

Námestie J. Herdu 2

91701 Trnava